

HARRY DE RAAD

HET BELEG VAN ALKMAAR

*Opstand en oorlog in de stad
en omgeving, 1566-1576*

Het beleg van Alkmaar

Het beleg van Alkmaar

Opstand en oorlog in de stad en omgeving,
1566-1576

HARRY DE RAAD

Hilversum
Verloren
2023

ALKMAARSE
HISTORISCHE
PUBLICATIES

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door ondersteuning van de gemeente Alkmaar, de Stichting Hendrik Muller Fonds, de J.E. Jurriaanse Stichting, het Regionaal Archief Alkmaar en de Stichting Victoriefonds Alkmaar.

Afbeelding op het omslag: het beleg van Alkmaar in 1573, gezien vanuit het noorden. Weergegeven is de bestorming van de stad op 18 september. Pieter Adriaensz. Cluyt, 1580. Detail.

Afbeelding op het voorste schutblad: 'Belegeringhe ende beschrijvinghe der wijdt vermaerde stadt Alkmaer in Noorthollandt gheschiedt den 21 augustus anno 1573'. Kaart van het beleg van Alkmaar in 1573. Weergegeven is de bestorming van de stad op 18 september. Detail van een historiestreprent gedrukt door Jacob de Meester te Alkmaar voor 'boeckvercooper' Jacob Willemsz. Paets. Anonieme kunstenaar, 1607.

Afbeelding op het achterste schutblad: 'Alcmariae urbis hollandiae ab hispanis graviter obsessae Anno millesimo quingentesimo septuagesimo tertio exactissima delineatio' [Een precieze weergave van de Hollandse stad Alkmaar, zwaar belegerd door de Spanjaarden in het jaar 1573]. Kaart van het beleg van Alkmaar in 1573. Weergegeven is de bestorming van de stad op 18 september. Detail van een historiestreprent gedrukt voor Jan Volckersz., 'boeckvercooper' op de Mient in De Witte Os te Alkmaar. Anonieme kunstenaar, ca. 1630.

© 2023 Harry de Raad
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Stichting Alkmaarse Historische Publicaties
Postadres Bergerweg 1
1815 AC Alkmaar
www.alkmaarsegeschiedenis.nl

ISBN 9789464550825

Omslagontwerp en opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding	9
1 Alkmaar begin 1566	14
2 Wonderjaar en repressie, 1566-1568	33
3 De eerste oorlogsjaren, 1568-1571	57
4 Het revolutiejaar 1572	84
5 Maanden van benauwenis, 1573 tot aan het beleg	113
6 Het militair bedrijf	152
7 Het beleg van Alkmaar, 21 augustus-8 oktober 1573	169
8 Na het beleg, 1573-1576	228
Nawoord	280
Noten	285
Bijlage: Spaanse teksten over het beleg van Alkmaar	319
<i>Brieven</i>	320
<i>Teksten van geschiedschrijvers</i>	343
Gebruikte afkortingen	361
Illustratieverantwoording	362
Bibliografie	363
<i>Ongedrukte bronnen</i>	363
<i>Gedrukte bronnen</i>	364
<i>Literatuur</i>	367
Register	372

Woord vooraf

Voor Alkmaar is 1573 een belangrijk jaar. Zo zeer zelfs, dat ieder jaar op 8 oktober wordt herdacht dat bij Alkmaar de Victorie begon. De bevolking had het oppermachtige Spaanse leger weerstaan! Het voorbeeld van Alkmaar liet zien dat eendrachtig verzet tegen tirannie succesvol kon zijn, een les die ook vandaag de dag niets aan relevantie heeft verloren. Vrijheid is immers nooit vanzelfsprekend.

Het verhaal van het beleg van Alkmaar wordt door Harry de Raad verteld op een prachtige, gelaagde, meerstemmige en veelkleuriger manier dan we het tot nu toe kenden. De auteur heeft voor het boek uitgebreid bronnenonderzoek verricht. Dit leverde verrassende vondsten op en nieuwe interpretaties. Bijzonder is de aandacht voor de Spaanse bronnen over het beleg, die de gebeurtenissen bij Alkmaar in een ander perspectief plaatsen dan dat van de overwinnaar. We denken de feiten van die roerige tijd van opstand en verzet te kennen. Dit boek vult die feiten aan, maar meer nog biedt het duiding. Doordat Harry de Raad het verhaal van het beleg plaatst in de bredere context van de opstand en oorlog die zich in Alkmaar en omgeving afspeelde tussen 1566 en 1576, kan de lezer zich een tijdgenoot wagen, die de logica van de lotgevallen van stad en streek op de voet volgt.

Elk jaar herdenkt Alkmaar met de viering van het beleg en ontzet dat de vrijheid van getuigen een vrijplaats verwierf en dat de Hollandse steden niet kansloos waren tegenover een supermacht. Maar ook is het besef doorgedrongen dat de prijs hoog was. Er waren slachtoffers en in de euforie van de Victorie werden nieuwe slachtoffers gemaakt. Er ontstond een wij-zij-cultuur van protestanten tegenover katholieken, een verdeelde samenleving, waarin de ene repressie werd vervangen door de andere. En het duurde vervolgens weer eeuwen voordat we ook dat gevolg achter ons konden laten. Een goed begrip van de 'Victorie' mag die kant niet onbelicht laten. Dit boek toont het ons.

De erudiete, goed geschreven en inzicht biedende tekst is rijk geïllustreerd. Iedereen die dit boek gelezen heeft zal voortaan beter begrijpen wat er bedoeld wordt met de bekende spreuk 'Bij Alkmaar begint de Victorie!' Dat het de lezers moge boeien zoals het mij heeft gedaan.

Anja Schouten
burgemeester van Alkmaar

Inleiding

‘Van Alkmaar de Victorie!’ is een uitdrukking die vele Nederlanders kennen, zonder verder iets te weten over de precieze historische achtergrond ervan. De uitdrukking verwijst naar het beleg van Alkmaar door Spaanse troepen onder leiding van don Fadrique, de zoon van de hertog van Alva die toen namens Filips II de Nederlanden bestuurde. De belegering van de stad begon op 21 augustus 1573. Op 18 september liet don Fadrique de stad bestormen. Het werd een bloedig gevecht, met veel doden aan Spaanse zijde. De aanval mislukte, enerzijds door gebrek aan strijd lust van het Spaanse leger en anderzijds door de vastberaden verdediging van de stad door de burgerij en de geuzentropen. Opvallend daarbij was het optreden van Alkmaarse vrouwen, meisjes en jongens. Inmiddels waren ook dijken doorgestoken en sluizen opengezet, waardoor het Spaanse leger te maken kreeg met ernstige wateroverlast. Het Spaanse opperbevel besloot daarom het beleg te beëindigen. Op 8 oktober trokken de laatste troepen weg.

Niet alleen in Alkmaar, maar in heel Holland was dit reden tot vreugde. Alkmaar was de eerste stad die met succes een Spaanse belegering had doorstaan, een belangrijk wapenfeit. De Alkmaarders waren trots op het behaalde succes. Al spoedig na 1573 werd de viering van het Alkmaarse ontzet op 8 oktober een traditie. In het jaar waarin het voorliggende boek verschijnt, wordt in de stad het 450-jarig jubileum van de succesvol verdedigde vrijheid gevierd.

Voor de kennis van het beleg van Alkmaar zijn twee kronieken van ooggetuigen, waarin van dag tot dag de gebeurtenissen worden beschreven, van groot belang. De bekendste is die van stadspensionaris Nanning van Foreest. De eerste uitgave ervan dateert uit 1574 en is in het Latijn.¹ In het voorwoord van deze uitgave zegt Foreest dat hij tijdens het beleg overdag samen met anderen gewapend op de muren stond, maar in de avond en doorgaans al laat in de nacht alles opschreef wat volgens hem ‘geheugenswaardig’ was. Hij noteerde alleen zaken die hij zelf had meegemaakt of die hij vernomen had van mensen die er getuige van waren geweest. Zijn

Nanning van Foreest. Anonieme kunstenaar, 1591.

Titelpagina van de in of na 1580 verschenen eerste Nederlands-talige uitgave van de kroniek van Foreest.

voorwoord draagt als datum 15 oktober 1573. We mogen aannemen dat toen zijn kroniek al vrijwel gereed was. Zijn verslag had Foreest aanvankelijk bedoeld voor de stadselite die het Latijn beheerste, al is het voorwoord wel opgedragen aan de vroedschap én het volk van Alkmaar.² Pas in of na 1580 verscheen een Nederlandse vertaling van de kroniek, nu zonder het voorwoord.³ In 2000 is deze tekst onder de titel *Kort verhaal van het beleg van Alkmaar. Een ooggetuigenverslag* opnieuw uitgegeven, dit keer samen met een hertaling door Marijke Joustra en een historische inleiding van Henk van Nierop.⁴

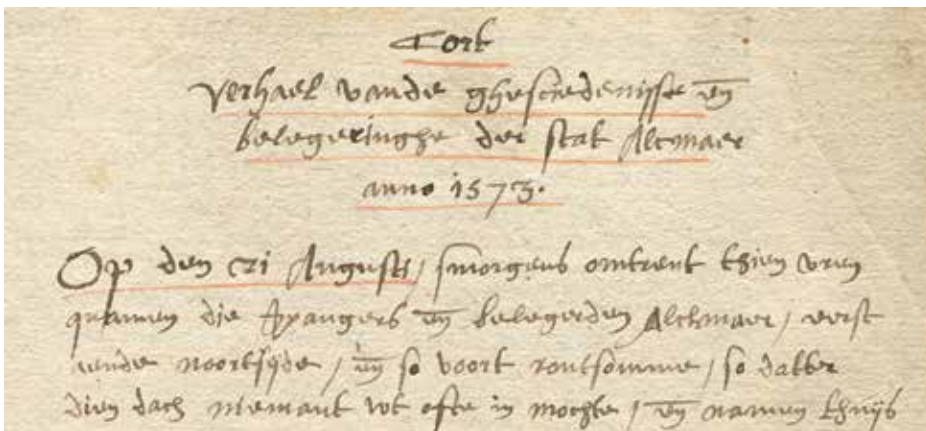
Naast de kroniek van Foreest is er nog een andere, anonieme kroniek van het beleg bewaard gebleven. Deze tweede kroniek werd in 1739 gepubliceerd door de Haarlemse uitgevers Johannes Marshoorn en Pieter van Assendelft, samen met een nieuwe uitgave van de kroniek van Foreest.⁵ In hun voorwoord deelden de uitgevers mee dat het ging om het verslag van een ooggetuige van het beleg. Er zouden vele afschriften van deze kroniek bestaan. Aan de anonieme kroniek was de naam van Pieter Jansz. Visser verbonden. Deze Visser zou doopsgezind predikant in Alkmaar zijn geweest. Het was niet duidelijk of Visser de auteur van de kroniek was of dat hij slechts langdurig een afschrift ervan in bezit had. De uitgevers publiceerden helaas niet het oorspronkelijke handschrift, maar een hertaling.⁶

Lang werd er daarom getwijfeld aan de authenticiteit van de kroniek. Die twijfel duurde tot 1973, toen de Haarlemse gemeentearchivaris J.J. Temminck een zestiende-eeuwse versie van deze anonieme kroniek ontdekte. Het droeg de titel 'Cort verhael van de ghesciedenisse ende belegeringhe der stat Alcmaer anno 1573' en was opgenomen in het dagboek dat Willem Jansz. Verwer bijhield over de gebeurtenissen tijdens het beleg van Haarlem.⁷

Behalve de bovengenoemde kronieken zijn er talloos veel ongedrukte bronnen die nader licht werpen op de gebeurtenissen rond het Alkmaarse beleg. Transcripties van een aantal ervan zijn te vinden op de website van het Regionaal Archief Alkmaar, samen met de teksten van de beide versies van de anonieme kroniek.

Er is veel gepubliceerd over het beleg van Alkmaar. Pieter Christiaensz. Bor beschreef het beleg in zijn *Oorsprongk, begin en vervolgh der Nederlandsche oorlogen*, dat in een groot aantal delen in de jaren 1595-1634 verscheen. Hij maakte gebruik van archiefbronnen die inmiddels verloren zijn gegaan en sprak met nog levende ooggetuigen.⁸ In de achttiende eeuw behandelde de Alkmaarse geschiedschrijver Gijsbert Boomkamp het beleg uitgebreid in zijn degelijke stadsgeschiedenis *Alkmaer en deszelfs geschiedenissen*. In de negentiende eeuw verschenen twee noemenswaardige boeken over het beleg. Evert Masdorp publiceerde in 1862 onder de titel *Het beleg der stede Alkmaar* een kort overzicht van de gebeurtenissen. In 1873 volgde een geromantiseerde, maar wel op historische feiten gebaseerde kroniek onder de titel *Alcmaria Victrix*, geschreven door Willem Hofdijk. Een uitgebreide historische studie over het beleg bleef echter uit.

Die lacune is pas ten dele gevuld in 1973 met de publicatie van de artikelenbundel *Alkmaar ontzet, 1573-1973*, verschenen ter gelegenheid van de viering van vierhonderd jaar ontzet. De bundel bevat belangrijke bijdragen van de hand van de Leidse hoogleraar Schöffer, militair historicus Schulten en de Alkmaarse archivariissen Wortel en Fasel. Schöffer beargumenteerde dat het traditionele beeld van de opstand in 1572 als een nationale vrijheidsstrijd tegen Spaanse dwingelandij niet correct is en dat die veel meer gezien moet

Titel en begin van de zestiende-eeuwse versie van de anonieme kroniek van het beleg.

worden als een burgeroorlog. Schulten besprak beknopt de gebeurtenissen tijdens het beleg in 1573, waarbij hij op een aantal punten tot een kritische herwaardering kwam van bepaalde overgeleverde feiten. Wortel ging in op de Alkmaarse vestingwerken en Fasel beschreef als eerste de interessante geschiedenis van de viering van het beleg.

De in 1973 verschenen bundel was een belangrijke stap vooruit in de geschiedschrijving over het beleg. Daarnaast moet hier de waardevolle inleiding worden genoemd die Henk van Nierop schreef voor de heruitgave van de kroniek van Foreest in 2000. Hierin wees hij als motieven voor steden om mee te gaan doen met de opstand in 1572 op de grote afkeer van stadsbesturen voor het innemen van regeringstroepen en de haat die men voelde voor het strenge bewind van Alva, vooral vanwege de schending van de bestaande rechten van de inwoners van de Nederlanden.⁹ Eerder al, in 1999, publiceerde Van Nierop zijn baanbrekende studie *Het verraad van het Noorderkwartier*, waarin een schat aan informatie is te vinden over de gebeurtenissen in het Noorderkwartier in de periode 1572-1576. Vermeldenswaardig is ten slotte het in 2023 verschenen boek over de zestiende eeuw in Alkmaar van de hand van Simone van der Vlugt, met als titel *De stormachtige zestiende eeuw van Alkmaar en omgeving*. In het boek komen ook de gebeurtenissen rondom het beleg aan de orde, toegankelijk verteld aan de hand van de lotgevallen van een aantal leden van de familie Van Foreest.

Ondanks de vele publicaties over het beleg, ontbreekt het tot dusver aan een historisch verantwoord overzichtswerk waarin het verhaal van het beleg met voldoende diepgang wordt behandeld, met daarbij ook aandacht voor de omgeving van Alkmaar, de voorgeschiedenis van het beleg en het verdere oorlogsverloop in het Noorderkwartier. Dit gemis wordt temeer gevoeld, omdat archeologisch onderzoek nieuwe gegevens aan het licht heeft gebracht. Het meest spectaculair was de vondst van een tweetal massagraven, die met het Alkmaarse beleg in verband gebracht konden worden.

Ook zijn nieuwe historische bronnen opgedoken. We noemden al de ontdekking in 1973 van een zestiende-eeuwse versie van de in 1739 gepubliceerde anonieme kroniek van het beleg. Nu dit tweede ooggetuigenverslag ongeveer even oud blijkt te zijn als het verslag van Foreest, is de waarde ervan als historische bron sterk toegenomen. Een andere nieuwe bron is het verslag van de vlucht van een groep clarissen uit Alkmaar, toen de stad in 1572 door de geuzen werd ingenomen. Hierover verscheen in 2019 een publicatie van Raymond Fagel en Joke Spaans.¹⁰ Daar kwam bij dat na onderzoek bleek dat sommige bestaande bronnen anders geïnterpreteerd moesten worden, waaronder de verhalen die verbonden zijn met de twee ‘polsstokbriefjes’ die in het Regionaal Archief Alkmaar worden bewaard.¹¹

Deze nieuwe studie over het beleg van Alkmaar beoogt het gewenste overzicht te bieden, waarin tevens de nieuwe gegevens en inzichten zijn verwerkt. Het boek heeft de volgende opbouw. Na een algemeen inleidend hoofdstuk over de situatie in Alkmaar aan het begin van 1566, komen in hoofdstuk twee de opzienbarende gebeurtenissen van het ‘Wonderjaar’ 1566 aan de orde, die aanleiding waren voor de komst van Alva met een Spaans leger in 1567 en de repressie die erop volgde. In de hoofdstukken drie tot en met vijf worden de ont-

wikkelingen in Alkmaar en omgeving geschetst van 1568 tot aan het begin van het beleg. Hoofdstuk zes gaat dieper in op het militair bedrijf. Het beleg van Alkmaar komt uitvoerig aan bod in hoofdstuk zeven. Het achtste en laatste hoofdstuk behandelt de ontwikkelingen in Alkmaar en omgeving in de jaren na het beleg, toen er nog steeds gevochten werd in het Noorderkwartier. De slag op de Zuiderzee wordt beschreven en ook het bekende proces tegen de zogenaamde ‘verraders’ van het Noorderkwartier. Het hoofdstuk eindigt met de Pacificatie van Gent, die in 1576 een voorlopige vrede bracht. Al snel daarna begon de strijd opnieuw, maar Holland was nu niet langer het strijdtoneel. In het aansluitende nawoord volgt een korte terugblik op de gebeurtenissen en wordt ingegaan op de betekenis van het beleg in de verdere geschiedenis van Alkmaar.

Het boek sluit af met een bijlage waarin vertalingen van Spaanse teksten over het beleg van Alkmaar zijn opgenomen. De Spaanse kant van het belegverhaal is in het verleden vaak onderbelicht gebleven, vandaar deze bijlage. Vertaald zijn de brieven van Alva en bevelhebber Noircarmes over het beleg, naast teksten van een aantal zestiende- en zeventiende-eeuwse Spaanse geschiedschrijvers over de gebeurtenissen. De vertalingen zijn vervaardigd door Barbara Kooij, die eerder een boek publiceerde met Spaanse teksten over het beleg van Haarlem.¹²

Dit boek had niet geschreven kunnen worden zonder de belangeloze inzet van Diederik Aten, Peter Bitter, Carly Misset en Paul Post, die door de Stichting Alkmaarse Historische Publicaties aangezocht werden als meelezers. Ook Christi Klinkert was zo vriendelijk de tekst te lezen en van commentaar te voorzien. Hun opbouwende kritiek heeft de auteur behoed voor een groot aantal fouten en verkeerde interpretaties, waarvoor zeer veel dank.

1 Alkmaar begin 1566

De stad

Alkmaar was in 1566 een middelgrote stad met tussen de acht- en negenduizend inwoners.¹ Ontstaan op het uiteinde van een oude strandwal, werd de stad in oostelijke richting steeds verder uitgebreid. Dit gebeurde planmatig, getuige het rechthoekig stratenpatroon dat nog steeds kenmerkend is voor de Alkmaarse binnenstad. Aan de oostzijde grensde de stad aan het Voormeer, dat via het Zeglis in verbinding stond met het Schermeer, toen nog open water. Het Voormeer had een flinke omvang. De reiziger die per schip via Zeglis en Voormeer de stad bereikte, had vanaf het water een onbelemmerd zicht op de oostkant van de stad, waar zich de haven bevond. Dit stadsdeel kende een grote bedrijvigheid. Er woonden veel ambachtslieden en neringdoenden.

Het westelijk deel van de stad had een ander karakter. Vanouds was dit het geestelijk en bestuurlijk centrum van de stad. Het stadsdeel werd gedomineerd door de imposante aan Sint-Laurens gewijde Grote Kerk, die hoog boven de aanwezige bebouwing uitstak. De kerk werd omringd door een aantal kloosters. Iets verderop was in de Langestraat het stadhuis te vinden. De rijkere Alkmaarders woonden met name in dit deel van de stad.

Veel huizen waren nog geheel of gedeeltelijk van hout, al werd ook steeds meer gebruikgemaakt van baksteen. Met allerlei maatregelen bevorderde het stadsbestuur de 'verstening' van de stad, vooral vanwege het gevaar van brand. In de stad bevonden zich nog vele onbebouwde terreinen, die in gebruik waren als kloostertuinen, boomgaarden, moestuinen en weilanden.²

Vestingwerken

Alkmaar was lange tijd slecht verdedigbaar omdat de stad als gevolg van haar deelname aan de opstand van het Kaas- en Broodvolk in 1492 niet alleen tijdelijk haar stadsrechten verloor, maar ook gedwongen werd om de muren en poorten af te breken. In 1517 ondernam een Gelders-Friese legermacht onder leiding van Pier Gerlofs Donia ofwel 'Grote Pier' een plundertocht in het Noorderkwartier. Vanwege het ontbreken van vestingwerken was Alkmaar een makkelijke prooi. De stad werd zeven of acht dagen lang geplunderd. Ook werd er brand gesticht. Een meelmolen en een honderdtal huizen werden een prooi van de vlammen.³

Op verzoek van Alkmaar verleende Karel V nog in hetzelfde jaar toestemming om de stad te voorzien van nieuwe vestingwerken. Er mocht daarbij ook een beroep worden ge-

daan op de bewoners van het omringende platteland, voor zover die baat zouden hebben bij de fortificatie.⁴ Bij de aanleg van de nieuwe vestingwerken koos men in principe voor aarden wallen rondom de stad, geheel of gedeeltelijk bekleed met metselwerk. Dit sloot aan op ideeën over moderne vestingbouw die begin zestiende eeuw in Italië waren ontwikkeld. Een belangrijk ander onderdeel van deze nieuwe ideeën, de aanleg van bastions, werd niet nagevolgd. Het stadsbestuur volstond met de bouw van elf ronde of halfronde torens die op regelmatige afstanden in de wallen en muren werden aangebracht. De werkzaamheden begonnen in 1527.⁵ Op 24 april 1528 werd de eerste steen gelegd voor de bouw van de nieuwe Friesepoort.⁶ Aan de noordoostkant van de stad werd in hetzelfde jaar een nieuwe vestinggracht gegraven, die het noodzakelijk maakte om een gedeelte van de Westfriesse Omringdijk te verleggen. Financiële problemen vertraagden de verdere aanleg. Pas in 1536 kwamen de vestingwerken tussen het Nieuwland en de Kennemerpoort gereed. Een flink gebied werd hier bij de stad getrokken, omsloten door een nieuw gegraven vestinggracht, de latere Oudegracht.

Alkmaar rond 1560. M. Valkhoff, naar ontwerp van Peter Bitter.

Op 21 augustus 1573 begon een zeven weken durend beleg van Alkmaar door een Spaans leger onder leiding van don Fadrique de Toledo. Hij was de zoon van de hertog van Alva, die toen namens Filips II de Nederlanden bestuurde. De bangste dag van de belegering was 18 september 1573, toen don Fadrique de stad liet bestormen. De verdedigers, waaronder ook vrouwen, meisjes en jongens, vochten voor hun leven en wisten de aanval af te slaan.

Inmiddels waren er dijken doorgestoken en sluizen opengezet. Vanwege de wateroverlast en de onwil van de soldaten om de stad opnieuw te bestormen, besloot de Spaanse legerleiding het beleg te beëindigen. Op 8 oktober trokken de laatste troepen weg. Nog ieder jaar wordt in Alkmaar op deze dag het ontzet van de stad gevierd.

Het succesvol doorstane beleg was een belangrijk keerpunt in een lange periode van opstand en oorlog in Alkmaar en omgeving, die duurde van 1566 tot 1576. In dit boek wordt niet alleen het verhaal van het beleg verteld, maar ook dat van de jaren van geweld en strijd die eraan voorafgingen en erop volgden. Het boek sluit af met een aantal vertaalde Spaanse teksten over het beleg, waaronder brieven van Alva.

ALKMAARSE
HISTORISCHE
PUBLICATIES